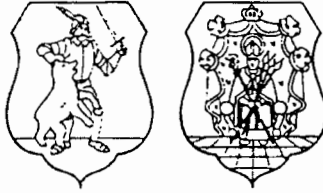

ŰMÉS

TÁRSADALOM – TERMÉSZET – TÖRTÉNELEM
MŰVÉSZET – MŰVELŐDÉS – IRODALOM

T U D O M Á N Y O S S Z E M L E

2001/1–2

TATABÁNYA

Langó Péter

Jászok a középkori Pilis megyében

A Batthyány levéltár jász szójegyzéke és tudománytörténeti jelentősége

1957-ben Fekete Nagy Antal a körmenői Batthyány levéltár iratanyagának rendezésekor egy töredékes oklevélre lett figyelmes, melynek a hátoldalán egy akkor még ismeretlen nyelvű szójegyzéket talált. A szavakat egy levéltáros már a 19. század elején felfedezte, azonban nem tulajdonított nagy jelentőséget a másodlagosan felhasznált, oklevelen szereplő, nehezen olvasható szövegrésznek, s mivel az eredetileg kiadott végzést más forrásból ismerte, ezért csak annyit jegyzett meg az okirat szélén: „*Ez csak copia, nullus jam usus vel valoris*”.¹ Nem így vélekedett viszont Fekete Nagy Antal, aki az első pillanattól látta, hogy fontos emléket talált, melynek jelentősége lehet a középkorkutatásban. Az idegen szavak megfejtése, ha nem is könnyű, de komoly és izgalmas feladatnak mutatkozott. Segítségül szolgált, hogy a szavak mellé a korabeli összeállító lejegyezte azok jelentését is latin nyelven. Fekete Nagy ráértett a nyelvemlék fontosságára, s mivel azt besenyőnek vélte, ezért átengedte Németh Gyulának, kora vezető turkológusának. Németh Gyula hamar elejtette annak lehetőségét, hogy a szójegyzéket török nyelvből megfejtse. A gondos vizsgálatot követően rájött arra, hogy a nyelvemlék az iráni nyelvet beszélő jászokhoz köthető. A szójegyzék lokalizációjával kapcsolatban az akkor már évek óta az Árpád-kor történeti földrajzával foglalkozó neves kutató, Györffy György véleményét kérte ki. Györffy az oklevél eredeti tartalmából kiindulva, melyben a Csévi Sáfárok birtokügyletéről volt szó, azt a Komárom megyei Pilisszévhöz, illetve a vele szomszédos Jászfaluhoz kötötte.² A szójegyzék kiadása és értelmezése lendületet adott a középkorban keletről beköltöző népcsoportok kutatásának.

Németh Gyula munkájának jelentőségét az is mutatja, hogy e forrás nyomán számos olyan kérdés megoldódott, melyekre már a 19. század kutatói keresték a választ.³ Az elsők között Horváth Péter foglalkozott a jászok nyelvével és etnikai meghatározásukkal. Az 1800-as évek elején alkotó nádori alkapitány először latinul adta közre a jászokról és kunokról írt összefoglalóját *Commentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum eorumque constitutionibus* címmel Pesten. Az 1801-ben kiadott munkáját egy évtizeddel megelőzte az a röpirat, amely a jászok és a kunok jogairól szólt. A kötetben is nagy hangsúlyt fektetett a két etnikum privilégiumaira. Az ő hatásának is köszönhető, hogy a jászokkal foglalkozó történeti munkák középpontjában sokáig a megszerzett kiváltságok korlátozása vagy visszaszerzése állt. Horváth a kunokat és a jászokat is a magyarok „testvérnépének” tartotta, úgy vélve, hogy a jászok a kunokon keresztül kapcsolódtak a magyarokhoz. Az elképzelést részben Pray György munkája alapján látta igazolhatónak, részben pedig Bonfini és Heltai Gáspár leírása nyomán. Horváth munkája az országhatárokon kívül és a magyar tudományos életben is sokáig meghatározta a „jászkunok” megítélését. Az alkapitány könyvét nagy érdeklődés övezte, ezért – igaz, 22 éves késéssel – magyarul is kiadták népszerűsítő formában.⁴

Az őt követő magyar kutatók, Palugyay Imre⁵ és Gyárfás István a jászok korai történetének alapkérdéseit Horváthhoz hasonlóan tárgyalták. A jászok magyar voltjáról tartott elképzelését Gyárfás István olyannyira meghatározónak tartotta, hogy abból nem volt hajlandó engedni semmi áron, még akadémikus társai ellenérvei hatására sem. Négykötetes munkája első részében sorra vette az összes sztyeppe-i törzsszövetséget, amely a hunoktól Dzsingisz előretöréséig vezető szereppel bírt, magyar nyelvűnek tartva mindegyiket. Mindezek ellenére *A jász-kunok története* címet viselő munka máig fontos alapmű a jászok és kunok múltjával kapcsolatban, aminek az az oka, hogy a köteteket hatalmas forrásgyűjtemény egészíti ki. Gyárfás István minden olyan oklevelet, középkori végzést leköszölt, melyre a téma feldolgozása során nyomára akadt. Így szerepel az oklevelek között számos olyan darab is, mely azóta már nem tanulmányozható eredetiben, mert a második világháború során elpusztult. Az a tény pedig, hogy ilyen megsemmisült okleveleket is közreadott, művét még inkább nélkülözhetetlenné teszi.⁶ A „magyar rokonság” ábrándját haláláig valló Gyárfást nem tudta meggyőzni tévedéséről sem Hunfalvy Pál, sem pedig a kiváló orientalista, Kuun Géza.⁷ Az ebben az időszakban kiadott kun szótár, az úgynevezett *Petrarca Codex*, a *Codex Cumanicus*,⁸ már kellő bizonyítékot nyújtott a kunok török nyelvűségére, amint arra Kuun Géza számos tanulmányában rámutatott.⁹

A Gyárfás ellen érvelők is hibásan vezették le a jászok nevének eredetét. Hunfalvy, aki 1881-es munkájában újra ráirányította a figyelmet a moldvai Jászvásárhely (*Forum Philisteorum*, a mai Iași) elnevezésre, már jó nyomon indult el, amikor az *ász* szóból kiindulva a jászok őseit a Krímben kereste; munkája későbbi részében azonban visszatért a jász – íjász elnevezéshez.¹⁰ Kuun Géza Hunfalvyhoz hasonlóan a kunból próbálta levezetni a jászok nevét, a kipszak jai – íj szóból kiindulva.¹¹ A felvetett megfigyelési javaslatot épp Gyárfás cáfolta meg munkája III. kötetében az okleveles anyag alapján.¹² A két egymással is vitázó álláspont cáfolatára és a helyes etimológiára 1912-ig kellett várni a magyar szakirodalomban; végül Melich János V. I. Lamanszkij kutatásai alapján az oszétból levezette a jászok nevét.¹³

A megoldás lehetősége már korábban is ott volt a kutatók látóterében, csak nem figyeltek fel az árulkodó adatokra. Gyárfás már 1870-ben hivatkozott Karamsin kaukázusi kutatásaira, az ottani jász helynevekre, s a mongol támadás kapcsán írt a jászok és kunok szövetségéről. Idézte a magyar történelem legkülönbözőbb természetű forrásainak gyűjtőjét, Engelt János Keresztélyt is, aki a Halléban kiadott történeti munkájában szólt arról, hogy a 14. század elején a Kaukázus vidékéről Moldva területére jász törzsek települtek át.¹⁴ Gyárfás használta Julius Klaproth *Asia polyglotta* című könyvét. Idézte azokat az oldalakat, ahol Klaproth az oszétok korai története kapcsán arról írt, hogy az orosz krónikákban jász (Jasen) néven szerepeltek.¹⁵ A konklúziót, miszerint a két nép ugyanaz, mégsem vonta le: és továbbra is magyar nyelvűeknek tartotta a jászokat, pedig Klaproth munkája nyomán már az előbbi megállapításra jutott a kiváló iranista. Bretschneider is, aki a mongol származású Jüan dinasztia idején íródott kínai évkönyvek adatait dolgozta fel.¹⁶

Hunfalvy tapogatózásairól a Krím irányába már szóltunk. W. Tomaschek bécsi professzor 1894-ben megemlítette az alánok „Jasy” nevét és szólt dunai jelenlétükről, külön kiemelve „Jassky torg”, Jászvásárhely városát, melynek kapcsolata a magyarországi jászokkal már Pray György munkásságának az időszakában tisztázott volt.¹⁷ Y. Kulakovskij *Alani* című munkája 1899-ben közölte az alánokra vonatkozó klasszikus

és bizánci forrásokat. A magyarországi jászokat ő is az oszétokhoz kapcsolta. Kulakovskij munkáját többen forgatták és idézték a magyar kutatók közül, megállapításai, Klaproth 1823-as munkájához hasonlóan azonban nem kerültek be a tudományos köztudatba. Munkácsi Bernát a magyar nyelv alán jövevényszavairól írott tanulmányában így interpretálta Kulakovskij eredményeit: „*Czélunkhoz képest, kiemeljük itt a nagyérdemű szöveg-vizsgálatainak eredményei közül arra a régen hangoztatott, de kellően nem igazolt tétel bizonyosságát, hogy a mai oszétok, illetve – a mint a grúzok nevezik – oszok népe az ő-és középkorban szereplő, vagy mikép ezeket az orosz írók hívják, a jászokkal azonos.*”¹⁸

A helyes etimológiára csak jóval azután figyeltek fel, hogy Lamanszkij a XI. Oroszországi Archaeológiai Kongresszuson beszámolt eredményeiről.¹⁹ Lamanszkij előadásában nem csak a jászok eredetére adott magyarázatot, hanem az 1323-as oklevél kapcsán, az ott előforduló nem keresztény neveket is megpróbálta összekapcsolni a *Justi Iranische Namenbuch*-jában előforduló iráni nevekkel.²⁰ Lamanszkij után végül 1912-ben Melich János a *Magyar Nyelvben* megjelent tanulmányában módszeresen is leveztette a jász nevet az ász névből.²¹ Melich az „as” nevet töröknek vagy arabnak vélte, s csak évtizedekkel később, Czeglédy Károly kutatásai nyomán igazolódott a népnév iráni eredete. Czeglédy kutatásait azonban már nagyban megkönnyítette a Németh Gyula által közreadott jász szójegyzék ismerete.²² Melich tanulmányát követően végleg elfogadottá vált a magyar tudományos életben az oszét-alán azonosítás, amit jól mutat, hogy a következő évben megjelent, Munkácsy Mihály által az oszétiai régészeti eredményekről tudósító cikk már úgy említi az ismertett emlékeket, mint amelyek „*a népvándorláskori alánok és jászok hagyatékát foglalja magában*”.²³ Melich tanulmányát követően Gombocz Zoltán folytatta a jászok nyelvének kutatását. Sorra vette a közölt forrásokban jászoknak mondott személyek neveit, s ezek alapján arra a konklúzióra jutott, hogy a jászok a Kárpát-medencébe való beköltözésükkor már alig használták korábbi iráni nyelvüket, az új kulturális környezetben pedig nagyon gyorsan feladták és elfelejtették őseik nyelvét. Úgy vélte, semmi nem igazolja azt az 1543-ban, Georgius Wernherus sziléziai utazó által leírt megjegyzést, hogy a jászok (Wernernél: jazygok) megtartották ősi nyelvüket, amely különbözik a magyartól.²⁴ Gombocz a jászok beköltözését a kunokhoz kötötte, s úgy gondolta, hogy a beköltözők már ekkor jórészt a kunok török nyelvét beszélték, s később a Kárpát-medencében viszonylag hamar asszimilálódtak. Jász jövevényszót nem tudott kimutatni a magyar nyelvben Gombocz, viszont hangsúlyozta, hogy több mint 20 török szót a kunoktól kölcsönzött nyelvünk. és rámutatott a jász nevek egy részének török etimológiájára is. Gombocz véleményét elfogadta a kutatás, és ez az álláspont mindaddig nem is módosult, míg a fent említett nyelvemlék elő nem került. A Batthyány levéltárban őrzött szójegyzék alapján újra kellett gondolni a jászok beolvadásának, magyarrá válásának kérdését. A dokumentum rávilágított arra, hogy Werner megjegyzése a jászok nyelvről nem hagyható figyelmen kívül, a jász kölcsönszavak hiánya pedig nem a gyors asszimilációt jelenti. A szójegyzék egyben lezárt egy másik tudományos vitát is: azt, amely a jászok nyelvről folyt. A szójegyzék kifejezései, szavai közvetlen kapcsolatot mutattak az oszét nyelvvel, és értelmezhetők voltak a kaukázusi hegylakók dígor nyelvjárásából.²⁵

A pilisi jászok feltehetően zártabb közösségben éltek az Alföldön lakóknál, így jobban megőrződtek a sajátos kaukázusi nyelv szavai, mint a mai Jászság területén. Valószínűleg a Jászságban élők is beszélték még a 16. században a jász nyelvet, de minden bizonnyal ekkorra már jól tudhattak magyarul is. Az oszmán előretörés, valamint a

gazdasági változások nyomán az Alföldön bekövetkező átalakulások hatására azonban az ott élők az 1500-as évek második felében már biztosan nem beszéltek korábbi nyelvéket. A 15–16. századra számos magyar család költözött be az addig viszonylag homogen jász falvakba. Ez az esemény jól nyomon követhető II. Ulászló 1498-as 3. dekrétuma, valamint az 50 évvel későbbi hatvani szandzsákban készült defterjegyzék nevei nyomán.²⁶ A török hódoltság megszűnését követően az itt élők még inkább elvesztették korábbi különállóságukat. A háborúk miatt elköltözők a csaták elmúltával visszatértek, ekkor azonban a Jászság területére érkeztek olyan családok is, amelyek nem voltak jászok, és amelyek gyökereikben nem is kötődtek ehhez a vidékhez. Fodor Ferenc e lakossági kicserélődést már az 1940-es években megfogalmazta: „*talán vérségileg ki is cserélődött*”, így „*a törökvilág végén tehát már korántsem azzal a néppel állunk itt szembe, mint amelyen először gázolt végig az ozmán 1536-ban. Egy új asszimilációs folyamatnak kellett itt megindulnia, hogy ez a felkevert nép ismét jász öntudatúvá váljék.*”²⁷ A lakosság tehát kicserélődött, de a jász öntudat tovább élt, sőt komoly társadalomformáló erő lett.²⁸ Ez az etnikai tudat a korábbi jász társadalom bizonyos vonásainak megmaradásával együtt, a lakosságcsere ellenére, továbbra is elválasztotta az itt lakókat a „szomszédoktól”. Fodor jól látta, miszerint a korábbi kiváltságok ismerete vonzza az adott területre a lakosságot, illetve azt is észrevette, hogy ezeknek a kiváltságoknak az emlékei is hatással vannak az etnikai tudat alakulására.²⁹ A 18. században a jász nyelv ismerete már a múlté, és a tudósk sem keleti beköltözőknek tartották a jászokat, hanem magyaroknak.³⁰

A szőjegyzék megtalálása és kiadása a jászok középkori kutatása terén mindenképp fordulópontnak számított. Számos vitás kérdés e források csoportján lezárhatóvá vált. A szőjegyzék egyben új kérdéseket is hozott a kutatás számára, melyekről korábban nem esett szó. Így például kérdéses volt, hogy a pilisi jászok egy időben költöztek-e be a Jászságban lakókkal, vagy azoktól függetlenül; tisztázatlan maradt a két terület viszonya, valamint a két csoport jogállása is.

A jászok korai története

Ha arra keressük a választ, hogy mikor költöztek be Pilis megyébe a kaukázusi oszétek nyelvrokoni, akkor azt kell megvizsgálnunk, honnan és miért kerültek Magyarországra a jászok. A jászok korai története, a honfoglaló magyarok múltjához hasonlóan, messze keletre vezet. A különböző sztyepei népcsoportok tagjaiként mindkét nép magába olvasztott kisebb nomád csoportokat, s nemegyszer tagja lett egy-egy nagyobb, több népcsoportot bekebelező nomád törzsszövetségnek.³¹

A jászok korai története így kapcsolódik az asziki törzse nyomán a Szir-darja középső folyásának vidékéhez, (amelyet az ókori források *Kangküként* említenek), az alánok révén pedig a Kaspi-tenger partvidékéhez.³² Az alánok a kínai forrásokban, valamint a görög és latin szerzők munkáiban is felbukkannak.³³ A nyugati területek felé terjeszkedő népcsoport hatalma a Kaukázusig és a Fekete-tenger partvidékéig tartott. A törzsszövetség központja is valahol a Kaukázus előterében lehetett. A 2. században az alánok megjelentek a Kaukázusban, s összeolvadtak a hegyekben élő, részben iráni, részben helyi, kaukázusi alapnyelvet beszélő népekkel.³⁴ Az aszi-alán törzsek és a helyi elemek együttesen alakították ki a máig az alán nyelv változatát beszélő oszéteket.³⁵

A hunok európai előretöréséig a sztyepei terület keleti felén meghatározó szereppel bíró alánok a 4. századra a Kaukázus és a Krím félsziget közti részre, valamint a

Dnyeszter s a Prut vidékére szorultak vissza. Lakhattak alán törzsek a Don mellett is. Erre nemcsak a terület földrajzi elnevezései, hanem többek közt a magyar őstörténetből ismert csodaszarvas monda is utal.³⁶ A legtovább a Krím félszigeten és a Kaukázusban őrizte meg önálló etnikai arculatát az alán nép. A mongol hódítást követően a Krím félszigetre beköltöző kun, illetve más török nyelvet beszélő népek töredékei tovább növelték a korábbi időszakokban már odatelepült török nyelvű népesség számarányát. Az alán lakosság ennek hatására fokozatosan háttérbe szorult, s a 16. századra végképp feloldódott a török környezetben.³⁷ Az alánokról a 13. századi mongol követjárások is tudósítanak, nem egy esetben *ászik*nak nevezve a népcsoportot.³⁸ A Kaukázusban hosszabb idő kellett az Aranyhorda kánjainak, hogy megtörjék a hegyek közül kicsapó, majd a végtelen erdőségekbe visszavonuló oszéteket.

Minden bizonnyal Szübötej mongol hadvezér 1221–23 közti hadjárata, majd pedig Batu hadainak a Kaukázusban való 1238-as megjelenése okozta azt, hogy az ott élő alánok/ászok egy része a kunokhoz csatlakozva elhagyta korábbi szálláshelyét és nyugat felé vonult.³⁹ A nyugat felé menekülő jászok a kunok mellett, Moldva területén foglalták el új szálláshelyeiket, melyek központja minden bizonnyal a már említett Jászvásárhely lehetett.⁴⁰ A népcsoport egy része azonban Kötöny kunjaival együtt 1239-ben beköltözött a Kárpát-medencébe, majd pedig a kun főember meggyilkolását követően a kunokkal együtt kivonult az országból, és csak 1246 körül tért vissza.⁴¹

A jászok egy része azonban Moldvában maradt, s így a terület évszázadokig fontos központja maradt a kaukázusi népcsoportnak. Ezt támasztja alá Angelino Dulcert 1330-as térképe is, ahol a területet *Alania* névvel jelölte a kartográfus.⁴² A lengyel krónikák is jelentős alán lakosságról számoltak be. A lengyel szerzetesek több esetben megemlékeztek a jászok (*iacuizitas*, *Yazwizitas*) támadásairól.⁴³ Moldva területére később is költöztek jász csoportok. Az 1278-as orosz–mongol hadjáratot követően, amikor az egyik legjelentősebb kaukázusi oszét város elesett, újabb oszét csoport költözött a békésebb területekre. Az újonnan érkezettek egy része azonban nem telepedett meg, hanem tovább vonult Bizáncba.⁴⁴ Később, amikor az Aranyhordán belül kitört a kán és Nogaj fiai közt a háború, újabb csoportok kerültek a Duna vidékére.⁴⁵ A később ideköltözők nyomán a jász népesség még a 15. század végén is meghatározó tényező volt. A Mátyás udvarában tartózkodó itáliai püspök, Petrus Ransanus megemlítette őket Magyarországra határának leírásakor.⁴⁶

A jászok Magyarországra való betelepülése és korai szálláshelyei

1246 körül IV. Béla újra behívta a kunokat az országba.⁴⁷ A történeti forrásokban a kunok első, majd pedig második beköltözéséről nem egyszer szó esik.⁴⁸ Az Árpád-ház utolsó évtizedeiben, főleg IV. (Kun) László uralkodása idején még jobban felértékelődött a szerepük.⁴⁹ A jászokat azonban sokáig nem említik sem oklevelekben, sem pedig a krónikákban. A népnév első előfordulása egy 1318-as oklevélből ismert, egy jász szolgálólány kapcsán.⁵⁰ Ezt követően azonban már jóval több olyan oklevélről tudunk, melyben szerepelnek a jászok. A kutatás egy része úgy vélte, hogy a kunokkal együtt beköltöző jászok a kunok katonai segédnépeként kerültek be a Kárpát-medencébe, szinte eggyé olvadva velük,⁵¹ más kutatók, köztük Györffy György ezzel szemben úgy vélekedtek, hogy a jászok csak az 1280-as években „szivárogtak be” a Kárpát-medencébe. Györffy professzor véleménye szerint az ekkor érkezők a Pilis tágabb környékén, vala-

mint a Temes és az Al-Duna vidékén telepedtek le.⁵² Álláspontját a Pilis-vidék jász helyneveivel, a déli területek iráni jellegű elnevezéseivel, valamint a későbbi Jászság Árpád-kori falvainak elhelyezkedésével magyarázta.

Az újabb kutatási eredmények azonban nem igazolták Györffy György álláspontját, s azt az elképzelést erősítették meg, amely szerint a jászok a kunokkal együtt költöztek be az országba. Selmeczi Lászlónak a négyzállási jász temetőben végzett régészeti kutatásai bizonyították, hogy az ott talált jász sírok legkorábbi része egykorúnak tekinthető a Karcag-Orgondaszentmikós lelőhelyen talált kun temetkezésekkel. Megállapítása szerint a két középkori temetőből „ismertetett sír azonos kronológiai horizontot képez. S éppen az orgondaszentmiklósi sír kronológiai helyzete szolgál régészeti bizonyossággal a négyzállási temető legkorábbi sírjai földbe kerülésének a 13. század második felére történő meghatározásához és a gondolatot tovább szöve, a legkorábbi magyarországi kun és jász leletek egykorúságának alapos feltételezéséhez. Következésképpen az említett sírok régészeti bizonyítékai a kun és jász beköltözés egyidejűségének.”⁵³

Az Árpád-kori településhálózat vizsgálata sem zárja ki annak a lehetőségét, hogy már az 1240-es évek végétől laktak jászok az akkor még jórészt Heves megyéhez tartozó területen. Györffy György több olyan települést is megemlített, melyek később a Jászsághoz tartoztak. Az Árpád-kori Heves megye északnyugati településeit áttekintve arra a megállapításra jutott, hogy a területen a 13. században nem élhettek jászok, mert a forrásokban feltűnő települések nem hozhatók velük összefüggésbe. Véleménye szerint nem egy későbbi jász település előzménye kimutatható a 13. századi oklevelekben mint magyar település, s így azok nem tekinthetők jászok által lakott helységeknek. A felsorolt települések között szerepel Ivány, a későbbi Jászivány elődje. Ivány azonban az újkorban is még Heves megyéhez tartozott, s csak későn kapta meg a jász előtagot,⁵⁴ hasonlóan Pusztamonostorhoz, amelyet a 19. században gyakorta hívtak Jászmonostornak, holott jogilag soha nem tartozott a Jászsághoz.⁵⁵ Jászárokszállás előzménye nem azonosítható pontosan Erdőárkával. Györffy gyűjtéséből kiderül, hogy a területen nem egy Árok nevű falu volt. Ezek a helységek az ott húzódó, Csörsz-ároknak nevezett szarmata védsánc maradványai után kapták nevüket. A rómaiak által épített sánc nyomai a mai napig megtalálhatók.⁵⁶ Erdőárka és Jászárokszállás tehát nem egy és ugyanazon település, s a hasonló név csak azt jelzi, hogy mindkettő a sánc vonalába esett.⁵⁷ Györffy a Wrs helység adományozásáról szóló oklevél alapján Jásszentandrás előzményét hevesi várbirtoknak tartotta.⁵⁸ Az 1264-ben kiállított oklevélben azonban nem szerepel Jásszentandrás neve.⁵⁹ A határjárás kapcsán készült leírás Koyl fia Péter birtoka után említi a hevesi várjobbágyok által bírt részt.⁶⁰ Az oklevél e közlése alapján azonban nem lehet azonosítani a települést a későbbi jász helységgel.

A felsorolt települések között tehát egy olyan sincs, amely a középkori Jászság falvai közül bármelyik előzményének tekinthető.⁶¹ Az itt lévő, Heves megyéhez tartozó birtokok azonban nem zárják ki a jászok jelenlétét a területen. A jász szállások mellett voltak magyar falvak is.⁶² A Sárvíz-völgyben lévő magyar és besenyő telepek tarka keveredése szolgál példaként arra, hogy ez a gyakorlat máshol is megvolt a Kárpát-medencében.⁶³ Később aztán kirajzásuk nyomán a jászok új, lakatlan vagy földesúri joghatóság alá tartozó birtokon is megjelentek az oklevelek szerint, olyanokon, melyek eredetileg nem tartoztak a jász falvakhoz. Emiatt kellett az árokszállási filiszteusokat eltiltani a Heves megyei Pásztó, Hasznos és Tar földjeinek használatától.⁶⁴ Hasonló eset után tett panaszt Szentandrás possessio ügyében Zsigmondnál az egri káptalan

1423-ban az árokszállási filiszteusok ellen,⁶⁵ majd pedig 1433-ban a négyszállási és a fővényszarusi jászokkal szemben.⁶⁶

A pilisi jászok a középkorban

Györffy György a jászok korai pilisi jelenlétét összekapcsolta az első név szerint ismert jászkapitány, Sándor okleveles említésével. Úgy vélte, hogy a Visegrádon kiállított okiratok, melyekben Sándor neve felbukkan, arra utalnak, hogy ő a pilisi jászok vezetője lehetett, „*ahol a jászok valószínűleg testőrként szolgáltak*”.⁶⁷

Az említett jáász vezetővel kapcsolatban eddig összesen három oklevél ismert, s ezek két peres ügygel függnek össze. A három okirat közül egy keltezetlen. Ezt az okiratot Szécsényi Tamás erdélyi vajda állította ki. A rendelkezés Külső-Szolnok vármegye ispánjának („*comiti nostro de Zonuk exteriori*”) János fia Péternek, vagy annak helyettesének, Nagy Pálnak („*Paulo magno*”) szólt. A *dispositio* szerint a Zekul (Székely) Pál és István kun közti lopási ügyben kell eljárnia a szolnoki ispánnak. Az oklevél említés tesz arról, hogy Pál szolgálja Sándor jászkapitánynak („*Pauli dicti Zekul seruiensis Sandrini Capitanei Jazinorum*”). A rendelkezést Gyárfás kronológiai sorrendben haladó oklevéltára az 1325 és 1328 közé eső időszakra helyezte, amelyet alapul véve egyes kutatók az 1320-as évek második felére helyezték annak kibocsátását.⁶⁸ A Wertner Mór által már a század elején, majd pedig újabban az Engel Pál által összeállított archontológiai kézikönyv alapján azonban tudjuk, hogy az oklevélben szereplő Tamás vajda helyetteseként említett Csaholyi Péter fia Nagy János comes nem az 1320-as években, hanem 1333 és 1335 között látta el feladatát Szolnok megyében.⁶⁹

A másik két oklevelet, melyek egy perhez kapcsolódnak, 1335-ben adták ki, nem sokkal egymás után. Poki Dezső alországbíró⁷⁰ embere, Lengyel János fordult az igazságszolgáltatáshoz, azzal vádolva Jáász Sándor (*Sandur Jazonem, Jaz Sandur*) szolgáját Pechi Miklóst, hogy az karddal rontott rá, majd pedig maga Sándor is halállal fenyegette.⁷¹ Hat nappal ezen okirat keltezését követően, október 7-én egy másikat állított ki Nagymartoni Pál országbíró, melyben bírságot szabott ki Sándorra, mivel nem jelent meg a bíróság előtt, noha Lengyel János még hat napig várt rá.⁷²

Abból, hogy mind a három oklevelet Visegrádon állították ki, nem következik az, hogy Sándor a pilisi jászok kapitánya, sem pedig az, hogy a királyi testőrség tagja volt. A harmadik oklevél épp az ellenkezőjére utal, hiszen ha királyi testőrként Visegrádon tartózkodott volna, akkor nem kerül el a bíróságot. Ezek alapján Sándor lehetett a Jászságban élő jászok kapitánya is ugyanúgy, mint a pilisieké. Az oklevelekben sem arra nem történt utalás, hogy az Alföldön, sem arra, hogy a Pilisben lakott. Mindezek alapján az sem valószínű, hogy a jászok először a Pilis környékén éltek, s majd csak ezt követően költöztek volna le a Zagyva vidékére.

A Pilisben lakó jászokra vonatkozó források közül a legkorábbi egy 1325-ös oklevél, melyben a Csaba körül lakó jászok (*Jazones circa Chabam*) és a margitszigeti apácák közti perőről esik szó.⁷³ A per oka az apácák birtoka elleni kártétel volt. A jászok saját földjeik mellett a kolostor területét is művelés alá fogták. A pilisi jászokat említő másik oklevélben is az szerepel a kesztölci 1333-as határjárás kapcsán, hogy a határ két pontját a jászok művelték.⁷⁴

Moys tárnokmester 1274-ben úgy rendelkezett, hogy öröklött birtokai közül a piliscsabait szolgájával együtt a margitszigeti apácáknak engedi át.⁷⁵ Az apácák így ezt

a birtokrészt is hozzácsatolhatták a királyi uradalomból számukra átengedett Tinnyéhez.⁷⁶ Moys adománya nyomán az esztergomi káptalan határjárásával egybekötve beiktatják az apácákat új birtokukba. A határ leírásából kiderül, hogy Chaba mellett ekkor még nem létezett a jászok faluja.⁷⁷ A területen végzett terepbejárások is erősítik az oklevelekből levonható konklúziót. A legkorábbi töredékek a 13. századra keltezhetők, s jó-részt annál későbbi emlékek maradtak fenn a majdani falu belterületéről.⁷⁸ A jászokat tehát minden bizonnyal 1274 után telepítette az uralkodó erre a vidékre, a még királyi kézben lévő területre.

Korábban – az oklevélben szereplő *circa* kifejezésből kiindulva – Kring Miklós úgy vélte, hogy a jászok és kunok a Kárpát-medencében is folytatták sztyepei nomád életmódjukat, és nem rendelkeztek állandó szálláshelyekkel. A helyzet szerinte a 14. században változott meg, amikor a kereszténység elterjedt e két népcsoportnál. Ekkor már állandó szálláshelyeik voltak a jászoknak s a kunoknak, és ezt jelölte a oklevelekben a *descensus* kifejezés.⁷⁹ Kring véleményét elfogadta a kutatás,⁸⁰ azonban újabban Selmeczi László igazolta, hogy a két kifejezés nem utal az adott közösség nomadizálására vagy letelepült életmódjára. A régészeti megfigyelések, illetve azok összevetése az okleveles adatokkal, minden kétséget kizárva arra utaltak, hogy a kun és a jász szállások már a 13. század második felében megszilárdultak.⁸¹ Ezek alapján a Csaba mellé költözött jászok sem a Pilis rengetegekben bolyongtak, hanem saját falujukban laktak. A jászok minden bizonnyal az Alföldön lévő jász területről kerültek ide, azonban nem elképzelhetetlen az sem, hogy egyenesen Moldvából érkeztek.⁸²

Jogállásuk – egy 1350-es oklevél alapján, melyben Becsei Töttös királyi ajtónállót és pilisi főispánt mint a jászok bíróját említik – hasonló lehetett az Alföldön élőkéhez.⁸³ Töttös minden bizonnyal a pilisi jászok bírója volt, s mint pilisi főispán viselte ezt a tisztséget. Az oklevél szerint a sági konvent 10 évre átadta Töttösnek Iva és Hacak nevű birtokát, hogy benépesítse azokat.⁸⁴ Györffy György ezen oklevél alapján Töttöshöz kötötte a jászok áttelepítését az Alföld területére, mivel az említett két birtok Szolnok megyében (*„possessiones nostrae Iva et Hatzuk vocate in Comitatu Zolnuk habitae”*), a Zagyva folyó mellett terült el.⁸⁵ Az oklevélben azonban nem esik szó a jászok letelepítéséről. Györffy elképzelése azért sem valószínű, mert a királyi birtokon lakó, és a királyi vármépek jogállásához hasonló jogkörrel rendelkező jászokat nem telepíthette Töttös egyházi birtokra királyi beleegyezés nélkül.⁸⁶ Ilyen beleegyezésről azonban nincs tudomásunk. Másrészt Iva és Hacuk nem volt jász terület, amire utal a birtokok valószínűsíthető elhelyezkedése, illetve az, hogy a birtokok közelében fekvő Boldogháza is csak a 15. századtól vált jász településsé.⁸⁷ Töttös szerepe valószínűleg éppen tisztségével függött össze, ez segíthette a birtokokra költöztetett lakosság és a szomszédos jász települések közti feszültségek elsimítását.

Jászfalu a 15. században megőrizte folyamatosságát. Az itt élők, amint a tanulmányunk elején említett szójegyzék is tanúsítja, még ismerték ősi nyelvüket, és használták is azt. Maga a falu hasonlíthatott a környék más településeihez. A területen előkerült 14–15. századi kerámiatöredékek, köztük ausztriai import kerámia, jól jelzik Buda és Visegrád közelségét.⁸⁸ A falu lakosai keresztény módra a templom köré temetkeztek.⁸⁹ A települést megemlíti egy 1414-ben kelt oklevél, amelyben Chewi Miklós fia Miklós, a maga és rokonai nevében 40 forintért elzálogosít egy házat János esztergomi érseknek. Az érsek kötelezte magát arra, hogy a Jászfalu (*Jaszfalw*) felé eső házat épségben megőrzi.⁹⁰ Egy 1455-ös oklevél a település bíróját említi mint tanút egy birtokba iktatás kapcsán.⁹¹ A század második felében már az itt élő jászok is elvesztik korábbi jogállá-

sukból fakadó előnyeiket, hasonlóan a Zagyva partján élőkhez. Egy 1477-es oklevél már úgy említi a jászfalusi Thynos Jánost, mint aki György pilisi apát jobbágya volt.⁹²

A falu az oszmán előretörés hatására válhatott lakatlanná. Az esztergomi szandzsák 1570-ben készült deftere már pusztaként említi,⁹³ s csak a visszafoglaló háborúk után vált újra lakottá. A 17. században a margitszigeti apácáké lett, a Miskey család birtoka volt a település.⁹⁴ Ha különállását még őrizte is, már csak a neve emlékeztetett régi lakóira, mindaddig, míg elő nem került az Országos Levéltár egy poros polcáról a sokat emlegetett szőjegytek.

Jegyzetek

- ¹ A szöveg fordítása: „ez csak másolat, már semmi haszna nincs”. Valójában egy eredeti okiratról van szó. Györfly György: *A magyarság keleti elemei*. Budapest, 1990, 316. l. j. (A továbbiakban: Györfly 1990.)
- ² Az oklevél a Batthyány György özvegye, ill. a Csévi Sáfár István és János közti per végzését tartalmazta egy Fejér megyei birtokkal kapcsolatban. Németh Gyula: *Törökök és magyarok I.* (Budapest Orientalia Reprints – Ser. A. 4.) Budapest, 1990, 194–204. (A továbbiakban: Németh 1990.) 188. Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, 1963–1998, III. 230–232. (A továbbiakban: Györfly I–IV.) III. 230–232.
- ³ Németh 1990; Iulius Németh: *Eine Wörterliste der Jassen, der ungarländischen Alanen*. Berlin, 1959.
- ⁴ Horváth Petrus: *Commentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum eorumque constitutionibus*. Pestini, 1801. (A továbbiakban: Horváth 1801.) Horváth Péter: *Értekezés a kunoknak és jászoknak eredeteiről, azoknak régi és mostani állapotjokról*. Pest, 1825. Reprint 1994. (A továbbiakban: Horváth 1825.) Horváth életéről és munkásságáról elsőként a munkáját folytató Gyárfás István emlékezett meg: Gyárfás István: *A Jász-kunok története I–IV.* Kecskemét–Szolnok 1870–1885. Reprint 1992. (A továbbiakban: Gyárfás I–IV.); újabb összefoglalás Horváthról, valamint hatásáról: Szabó László: *Kőhalmi Horváth Péter nádori alkapitány, a jászkunok első történetírója*. In Horváth Péter: *Értekezés a kunoknak és jászoknak eredeteiről, azoknak régi és mostani állapotjokról*. Reprint 1994., Függelék: 1–15.
- ⁵ Palugyay Imre: *Jász-kún kerületek, Külső-Szolnok vármegye leírása*. Pest 1854. Reprint 1993. Munkásságáról összefoglaló jelleggel: Szabó László: *Nagypalugyay és Bodfalvi Ifj. Palugyay Imre és munkássága*. In Palugyay Imre: *Jász-kún kerületek, Külső-Szolnok vármegye leírása*. Reprint 1993. 3–14.
- ⁶ Gyárfás I–IV. Gyárfás munkásságát áttekintette: Selmeczi László: *Utószó Gyárfás István könyvéhez*. In Gyárfás István: *A Jász-kunok története*, Reprint. Budapest, 1992, 1–5. A nagy művel kapcsolatban még: Kaposvári Gyula: *Gyárfás István: A jász-kunok története, Zoumuk* (8.) 1993. 381–402.
- ⁷ Véleményt és érveit egy külön kötetben is összefoglalta: Gyárfás István: *A jászkunok nyelve és nemzetisége*. In *Értekezések a történettudományok köréből* (10) 1882. A két nép magyanyelvűségéről: Gyárfás II. 108–109, 155–167. Hunfalvy véleményéről: *Magyarország etnographiája*. Budapest, 1876.
- ⁸ A latin–perzsa–kún szótár a Krimben készült a 13. század legvégén. A szótárt később, 1330 körül átírták, valószínűleg a Szaraj melletti Szent János kolostorban, majd német térítő szerzeteseken és oiasz kereskedőkön keresztül Velencébe került. Keletkezéséről Györfly 1990. 220–241.; Ligeti Lajos: *Prolegomena to the Codex Cumanicus*. In Kuun Géza: *Codex Cumanicus*. (Budapest Orientalia Reprints – Ser B.1.) Budapest, 1981, 1–54.
- ⁹ Kuun Géza: *Codex Cumanicus*. Budapest, 1880. (A továbbiakban: Kuun 1880.); Kuun Géza: *A kúnok nyelvről és nemzetiségéről*. In *Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya köréből*. (12.) 1885.
- ¹⁰ Hunfalvy Pál: *A kún vagy Petrarca Codex*. In *Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya köréből* (9.) 1881, 28., valamint említi még: Fodor Ferenc: *A Jászság életrajza*. Budapest 1942. Reprint 1991. 114. (A továbbiakban: Fodor 1942.)
- ¹¹ Kuun 1880. LXXXIV.
- ¹² Gyárfás III. 6–9, 23–25. A hibás levezetés nyelvészeti buktatóiról lásd Melich János: *A jász népnévéről*. *MNy* (8) 1912, 193–199. (A továbbiakban: Melich 1912.)
- ¹³ Melich 1912.
- ¹⁴ Gyárfás I. 289.; II. 186, 214. Jochann Christian von Engel: *Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenländer. I–IV.* Halle 1797–1804. (A továbbiakban: Engel I–IV.) I. 438. IV/2. 102. Engelről lásd még Hóman Bálint: *A forráskutatás és forráskritika története. A magyar történettudomány kézikönyve I. 3/A.* Szerk.: Hóman Bálint. Budapest, 1925, 24.
- ¹⁵ „Osseten sind Jassen der Russischen Chroniken nach denen ein Theil des Kaukasischen Gebirges das Jasische genant ward.” (Iulus Kalproth: *Asia polyglotta*. Paris, 1831, 87.)
- ¹⁶ B. Bretschneider: *Notices of the Mediaeval Geography and History of Central and Western Asia*. Lon-

- don. 1876, 70–85.; B. Bretschneider: *Mediaeval Resarches II.* London, 1888, (A továbbiakban: Bretschneider 1888.) 85. 847.j.
- ¹⁷ W. Tomaschek: *Alani. Paulys Real-Encyklopädie der Classischen Altertumswissenschaft.* Hrsg.: Georg Wissowa, Stuttgart, 1894, 1282–1285. (A továbbiakban: Tomaschek 1894.) Jászvásárhelyvel kapcsolatban még: Horváth 1825. 99.
- ¹⁸ Munkácsi Bernát: Alán nyelvemlékek szókincsünkben. *Ethn* (15) 1904, 1–19., 5. (A továbbiakban: Munkácsi 1904.)
- ¹⁹ Jankó János: A XI. Orosz archaeologiai Kongresszus Kijevben. *ArchÉrt* (20.) 1900, 1–16, 125–146, 241–252, 141–144. (A továbbiakban: Jankó 1900.) Fodor 1942. 119.
- ²⁰ Jankó 1900. 143–144. Az 1323-as oklevél első kiadása hiányosan: Horváth 1801. 94–96; Horváth 1823. 104–106; teljes kiadása: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* I. XI. Stud. et. op. Georgii Fejér. Budae 1829–1844. VIII/2. 472. (A továbbiakban: CD I–XI.). Fejér kiadását a benne szereplő nevek átírása miatt bírálta Gombocz. Vö. *Gombocz Zoltán összegyűjtött művei* I. Budapest, 1938, 81. (A továbbiakban: Gombocz 1938.) Az oklevél további kiadásai még: Gyárfás III. 463–465; ez utóbbi nem csak az oklevél szövegét, hanem facsimilijét is közli. Bizonyos pontosításokkal újraközölte az oklevelet Jakubovich Emil – Pais Dezső: *Ó-magyar olvasókönyv.* (Tudományos gyűjtemény 30.) Pécs 1929. Reprint 1995. (A továbbiakban: Jakubovich – Pais 1926.) 142–145. Az oklevél sorsáról Györffy György tudósít: Györffy 1990. 302, 203.j. Lamanszkij megfejtéseit később revízió alá vette Németh Gyula, s felhívta a figyelmet arra, hogy a szentpétervári professzor többnyire csak „homályos sejtelmek adott hangot” (Németh 1990. 201.), s hogy Lamanszkij Fejér több helyen hibás oklevélkiadását vette alapul.
- ²¹ Melich 1912.
- ²² Melich 1912. 197; Czeglédy Károly: *Nomád népek vándorútja Napkelettől Napnyugatig.* (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 8.) Budapest, 1969. (A továbbiakban Czeglédy 1969.) A név török nyelvből való levezetése Melich munkássága idején teljesen természetesen tűnt; Vámbéry Ármin, a neves orientalista is ezt hangsúlyozta: Vámbéry Ármin: *A magyarság keltézése.* Budapest, 1896, 44. Később Kniezsa István Radlolf kutatásai nyomán úgy vélte, hogy a név a török nyelvekből került át az oroszba, majd pedig onnan a Kárpát-medencébe. Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai.* Budapest, 1974, 80.
- ²³ Munkácsy Mihály: Az orosz irodalomból: Материалы по археология Кавказа. *ArchÉrt* (33.) 1913, 374–377, 374.
- ²⁴ Gombocz 1938. 80. „Porro extat nunc quoque Jazygum natio inter Hungaros, quos ipsi voce decurtata láz vocant ac retinent idem etiamnum linguam suam avitam et peculiarem Hungaricae dissimillimam”. (Georgius Wernherus: *Hungariae aquis hypommemation. Ioannis Georgii Schwandtneri: Scriptores Hungaricarum veteres ac genuini 1766.* I. 847.)
- ²⁵ Németh Gyula külön felhívta a figyelmet arra, hogy: „A szójegyzék a XV. század első felében kelt, de a jászok, akik a szójegyzék nyelvét beszélték, évszázadokkal előbb elváltak népük törzsétől, és valószínűleg már régóta az alánok egy sajátos nyelvújítását beszélték.” (Németh 1990. 204–205.)
- ²⁶ A törvénykönyv 47. cikkelye szerint: „Quia Comani, Philistaei, et Rutheni in hoc regno commorantes, in abductionibus jobagionum, et in licentiis capiendis, contra libertates nobilium et statuta regni, plurimas quotidie injurias et praejudicia, indicibelsique, et inauditas exactiones, in educendis ipsi jobagionibus, ipsis nobilibus inferunt: neque officiales majestatis regiae, et eorum vicesgerentes, eosdem a talibus insolentis compesunt.” *Magyar törvénytár 1000–1526. évi törvénycikkek.* Budapest, 1899. (A továbbiakban: Törvénytár) 621. A defterjegyzékre lásd Fekete Lajos: *A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása.* Jászberény, 1968.
- ²⁷ Fodor 1942. 163.
- ²⁸ Vö.: Kiss József: *A Jászok Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. (1702–1731).* Budapest, 1979, 29.
- ²⁹ Ezt jól alátámasztják a korajutkori oklevelek is, mind muszlim, mind pedig magyar részről. Vö.: Hegyi Klára: Jászberényi török levelei. *Szolnok megyei levéltári füzetek* (11.) 1988. 7–177., 13; Botka János: Latin és magyar nyelvű forrásokra Jászág XVI–XVII. századi történetéhez. *Szolnok megyei levéltári füzetek.* (11.) 1988. 179–358., 185: 250–252.
- ³⁰ Otrókosi Főris Ferenc: *Origines Hungaricae seu liber. quo vera nationis Hungaricae origo et antiquitas.* Franquerae, 1693. című munkájában megemlíti a jászokról, hogy azok magyarul beszélnek. 1/18–19. Hasonlóképp írt Kaprinay István is a jászokról.
- ³¹ Az eurázsiai sztyeppén élő nomád törzsek gyakran beolvadtak egy tekintélyesebb, erősebb törzs által kialakított nagyobb konglomerátumba. Ez a kapcsolódás azonban nem feltétlenül járt együtt az önálló csoporttudat elvesztésével. A kisebb törzsek neve az új törzsszövetségen belül gyakran elmarad, s az adott közösség a vezértörzs nevét tekintti magára nézve érvényesnek. A szövetség felbomlását követően nagyon gyakran a visszajára is fordulhatott az előbbi folyamat, és a kisebb csoportok a nagyobb egység szétesését követően újra a régi nevüket használták; néha pedig más törzsek töredékeivel kiegészülve akár nem egy, hanem több nevet is érvényesnek tekintettek saját közösségük meghatározására.

- A kérdéssel részletesen foglalkozik Szűcs Jenő: *A magyar nemzetűdudat kialakulása*. Szeged, 1992. 194–212., valamint Vásáry István: Nép és ország a türköknél. In *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Szerk.: Tökei Ferenc (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 18.). Budapest, 1983. 189–213.
- ¹² Erről részletesebben: Czeglédy 1969., Selmeczi László: A jászok etnogenezise. In *Tanulmányok és közlemények*. Szerk.: Újváry Zoltán, Szolnok–Debrecen, 1995. 127–144.; Langó Péter: A jászok etnogenezise és korai történetük. In *Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok JászfőnySZaru és a Jászság történetéből*. Szerk.: Langó Péter, JászfőnySZaru, 2000. 83–109. Kangkú és Jencai viszonyára lásd még: Wolfram Eberhard: *China und seine westlichen Nachbarn*. Darmstadt, 1978. 42., 201–202.
- ¹³ Az új nép témyerése a Római Birodalom figyelmét is felkeltette, amelynek az volt az oka, hogy az alánok közvetlenül a rómaiak által már uralt keleti provinciákkal voltak határosak. Az alánok első forrásos említése feltehetőleg Josephus Flavius munkájában fordul elő, ez azonban vitatott. Vö: Czeglédy Károly: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. (Budapest Orientalia Reprints – Ser. A. 3.) Budapest, 1985. 287. 51.j.; Istvánovics Eszter – Kulesár Valéria: Vázlat a szarmaták sztyepei történetéhez. In *Jazigok, roxolánok, alánok*. Szarmaták az Alföldön. (Gyulai Katalógusok 6.) Szerk.: Havassy Péter, Gyula 1998. 7–32. (a továbbiakban: Istvánovics – Kulesár 1998.) 18–19., 30. 75.j.
- ¹⁴ Kuznyecov kapcsolatot lát a korai kaukázusi régészeti leletanyag és az osztek iron törzse között: szerinte az ironok nem voltak részei eredetileg az új betelepülőknek, s csak később kerültek függő helyzetbe az alánoktól. V. A. Kuznecov: *Alanskie plomena Severnogo Kavkaza*. MIA 106. Moskva, 1962. 116–119., V. A. Kuznecov: Očerki istorii alan. Ordžonikidze. 1984. (A továbbiakban: Kuznyecov 1984.) 34–35. 147–148. Az alánok két hullámban költöztek a Kaukázusba. Az első csoportok valószínűleg a gót mozgalom idején vonultak a hegyek közé. Istvánovics – Kulesár 1998. 25–26.
- ¹⁵ Az osztekéről: V. I. Abaev: *Osetinskiy jazyk i folklor*. Moskva, 1948.; Fridrik Thordarson: Ossetic. In *Compendium Linguarum Iranicarum*. Hrsg: Rüdriker Schmitt, Wiesbaden, 1989. 456–479.
- ¹⁶ A Don vidékén élő alánok emléket feltételezte Harmatta János a magyar csodaszarvas mondában. Véleménye szerint ezen a vidéken egy Dülata nevű alán törzs élt, amelynek a neve megőrződött Kézai Simon gesztájában Dula alakban. Harmatta János: Az alánok Kelet-Európában a korai középkorban. *AntTan* (22) 1975. 256–261.; Harmatta János: Alán. In *A világ nyelvei*. Szerk.: Fodor István, Budapest, 1999. 138–143. A krónika fent említett szövegheleje: „Fulvius siquidem Don in Scitia oritur, qui ab Hungaris Etul nominatur, sed ut montes Rifeos transit diffluendo, Don est apellatus. Qui tandem in planum effluens currit terram Alanorum, postea vero cadit in Rotundum mare terris ramusculis.” *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stripis Arpadianae gestarum*. I–II. Edendo operi praefiuit: Emericus Szentpétery, Budapestini 1937–38. Reprint 1999. (A továbbiakban: SRH) I. 146. Kézai munkájának filológiai vizsgálatára lásd még: *Kézai Simon mester krónikája*. Budapest, 1906. 33–46.; Mályusz Elemér: *A Thuróczi-krónika és forrásai*. (Tudománytörténeti tanulmányok 5) Budapest, 1967. 52–55.; valamint további szakirodalommal: SRH II. – 749.
- ¹⁷ Kuznyecov 1984. 83–86. Omeljan Pritsak: *Studies in Medieval Eurasian History*. London, 1981. X. 23.
- ¹⁸ Az olasz Plano Carpini, aki IV. Ince pápa követe, valamint a flamand származású Rubruk Willelmus, akit IX. Lajos francia király küldött a nagykan udvarába is beszámol a kaukázusi alánokról. Plano Carpini VII. 9.: „Alani sive Assi” *Sinica Franciscana. Itinera et Relationes Fratorum Minorum saeculi XIII. et. XI*. Collegit, ad fidem codicum redigit et adnotavit – I. P. Anastasius Van den Wyngaert O. F. M. Ad Claras Aquas Quaracchi – Firenze 1929. (A továbbiakban: SF) 89. Rubruk Willelmus: XI. 1. „In vigilia pentecostes venerunt ad nos quidam Alani qui ibi dicuntur Aas” SF. 191. Rubruk Willelmus: XIV. 3. „Habebamus autem ad meridiem montes maximos, in quibus habitant, in lateribus versus solitudinem illum, Cherhis et Alani sive Aas qui sunt christiani et adhuc pugnant contra Tataros.” SF. 199. A kettős névhasználat még az 1436-ban Azovba tartó Joseph Barbaro leírásában is előfordul. Barbaro munkájában megjegyezte, hogy: „L’Alania e derivata da’populi detti Alani. li quali nellora lingua si chiamano As”. (Breitsencider 1888. 86.) Joseph Barbaro leírásáról még: Munkácsi 1904. 5. Carpiniről: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györfly György. Budapest, 1986. (A továbbiakban: Györfly 1986.) 49–51; 411.; Rubruk Willelmus: Györfly 1986. 54–57.; 438–439. Az As névvel kapcsolatban lásd még: Joseph Marquart: *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Berlin, 1903. Reprint 1964. 64.; Györfly 1990. 55.
- ¹⁹ A mongolok 1221–23-as kaukázusi hadjárataról beszámolt Izzuddin ibn al-Athir krónikája és a Mongolok Titkos Története. Lásd *A tatárjárás emlékezte*. Szerk.: Katona Tamás (Bibliotheca Historica). Budapest, 1981. (A továbbiakban: Tatárjárás) 73.; *A mongolok titkos története*. Mongolból fordította: Ligeti Lajos. Budapest, 1962. 126. Az 1235. évi kiraltjt követő hadjáratot a muszlim krónikairók közül Alaadin Atamalik Dzsuvajni és Rasid ad-din írta meg a legrészletesebben: Tatárjárás 78.; Vladimir Minorsky: *The Turks, Iran and the Caucasus in the Middle Ages*. London, 1978. VI. 221–238. A mongol támadás következményeiről lásd még: Kuznyecov 1984. 256–260.; Thomas T. Allsen: *Mongols and North Caucasia*. *AEMAc* 1987–1991. 5–40.
- ²⁰ Jászvásárhely nevét 1412-ben említették először a magyar forrásokban. (CD X/5. 227.) Jan Dlugosz pedig Philistinorum forumnak nevezte. Dlugosznál szereplő elnevezése kapcsolatban áll a jászokra a

középkorban használt Philisteus névvel. Az elnevezés orosz alakját (Jasskij torg) közli: Tomaschek 1894. 1285. Dlugosz leírása: „*Item Dressa (fluvius) cuius fons circa Drogum opidum, ostia prope Jasky-Torg in Pruth, alias Philistinorum forum*” (Melich 1912, 262.)

⁴¹ Kötönyről újabbán Polgár Szabolcs: Kötöny, kun fejedelem. In *Tanulmányok a középkori magyar történelemlről*. Szeged, 1999, 91–102.

⁴² Györffy 1990. 313.

⁴³ Az 1264. évi betörésről az *Annales a primo christiano duce Meschome Polonorum et uxore sua A. 965–1343.*: „*Cracovienses vicerunt lacuizitas*”. *Catalogus fontium Historiae Hungaricae aevodum et regnum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCC*. Collegit Albinus Franciscus Gombos I–III. Budapestini 1937–38. (A továbbiakban: Gombos) 87. No. 192. Az 1263-as évre datálva az eseményt az *Annales Franciscanorum Cracoviensium*ból: „*Cracovienses vicerunt Iazwizias (Iaszos 189 cal Iulii*”. Gombos 158. No. 384. Később Lesztko krakkói herceg egy jelentősebb jász sereget győz le, melyről szintén beszámoltak a krónikák. A legteljesebb beszámoló erről az 1284-es betörésről az *Annales Franciscanorum Cracoviensium*ban maradt fenn: „*Tempore Lestconis Nigre Iazvizite terram Lulinensem depopulati sunt et maximam predam abduxerunt. In somnio itaque dux Lestko per Michaelum archangelum ammonitus eos insequitur, comprehenditque eos ultra Narew et superavit totamque predam reduxit, in quo prelio nullus de suis cecidit, immo quoddam mirabile ibidem accidit, quos canes, quos predicti gentiles abduxerunt, viso duistianorum exercitu gaudere et ululare ceperunt, qui simul cum duistianis in occisionem gentilium conversi atrocissime dimordebant.*” (Gombos. No. 130.) Más krónikák is beszámoltak a herceg győzelméről. Ezekben a leírásokban nem szerepel a fentebbi csoda, viszont kiderül, hogy a jász sereg Lublin környékére tört be. „*Dux Letsko Cracoviensis et Sandoriensis et Syradiensis persecuta est Iazwizitas (Iaszos) admonitus in somnio per archangelum Michaelum et comprehendit eos ultra Nareff, quibus superatis reduxit totam predam, quam ipsi de Lublin abduxerunt*” Gombos 159. No. 384.

⁴⁴ A bizánci meglepedésükről írt Gregorasz. Moravcsik Gyula: *A magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1934, 216–218

⁴⁵ Engel I. 438.: IV/2. 102.: Vásári István: *Az Aranyhorda*. Budapest, 1986, 101–110.

⁴⁶ „*Ante tamen quam ad ea ostendenda me conferam, non hungariae sed Pannoniae vocabulo utar. Quae his clauditur regionibus: Norico, cuius partem non exiguam hac aetate vocitant Austria, Magna Germania quam vulgus cognominant Alemaniam, Iazigibus, quae Germaniae natio et ipsa est, sea vulgo verbo corrupto Iaz se ipsi appellant, Dacia uis pars una ea est, quae dicitur Transilvania, attera, quam nuncupant Valachiam, clauditur praeterea superiore Misia, cuius quoque nomen mutatum est, seruaque atque aliqua, quae, a Carvante monte incipientibus, partim occidentem partim meridiem versus continuatis inquis ad fines usque Illyrici protenduntur.*” (Petrus Ransanus: *Epithoma rerum Hungararum*. Curam gerebat: Petrus Kulcsár. [Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova. Tom. II.] Budapest, 1977, Index II. 3–5.)

⁴⁷ Gyárfás II. 280. *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest, Budapest 1860–1874. Monumenta Hungariae Historica. (A továbbiakban: AUO I–XII.) III. 91–93. A kunok behívását Soós Adorján 1243–44-re helyezte. Ő úgy vélte, hogy IV. Béla Geregye Pál fehérvári ispánt bízta meg a kunok behívásával. A korábban országbírói feladatkört ellátó Geregye fő feladata Soós szerint az Alföld lakatlan királyi birtokainak a betelepítése volt. „*Éppen ezért Geregye intézkedésére, lehet, hogy Béla tudtával, a Balkán félsziget északi részén meghúzódott kun törzseket már 1243 vagy 1244-ben beköltöztette erre a területre.*” (Soós Adorján: *A kunok és a jászok története a kunok betelepítésétől a mohácsi vészig*. Pápa, 1944, 20.) A kunok visszaköltözését részben elősegítette az is, hogy helyzetük I. Kálmán Aszen bolgár cár halálát követően bizonytalanná vált. A mongolok adófizetőjévé vált cárt az összeesküvő bojárok egy csoportja ölte meg (Pálóczi 1989. 45.) Magyar részről a beköltözését elősegítették az újabb mongol támadásról szóló halicsi jelentések. Béla ennek hatására költöztette fel a pesti polgárokat a budai Várhegyre, és valószínű ez játszhatott közre abban is, hogy később házasságkötéssel erősítse meg szövetségét a kunokkal.

⁴⁸ A kunok korai említései többek között: Szentpétery Imre – Borsa Iván: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I–II. Budapest, 1923–1984. No. 465., No. 1241., No. 1246.; CD III/2. 216., IV/1. 212–213, IV/3. 30, CD VII/5 285.; *Hazai Okmánytár: Codex diplomaticus patrius*. I – V. Kiadja: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghelyi Dezső. Győrött 1865–1873. VI–VIII. Ipolyi Arnold. Nagy Imre és Véghelyi Dezső. Budapest 1876–1891. VIII. 80

⁴⁹ Szűcs Jenő: *Utolsó Árpádok*. Budapest, 1993.; Szende László: „...most pogányokkal védelmeztetjük országunkat” (A kunok és jászok katonai szerepe IV. Béla politikájában) In *Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság történetéből*. Szerk: Langó Péter, Jászfényszaru, 2000, 111–130.

⁵⁰ Az 1318 júniusában kiállított oklevél egy Elysbeth nevű jász szolgálólány Michael nevű fiának a felszabadításáról szól: „*vocis quendam pueram nomine Mychaelum filium ancille sue emptiue, natione Jazonice Elysbeth nomine...*” (Györffy György: Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma. Sz (117) 1983. 1103–1134.; 1131.) Elysbeth propiusi voltára: Bolla Ilona: *A jogilag egysé-*

ges jobbágyágról Magyarországon. Sajtó alá rendezte: Dr. Ladányi Erzsébet. Budapest, 1998. (A továbbiakban: Bolla 1998.) 81–83., 150.

- ⁵¹ Szabó László: Etnikus gyökerű elemek a magyarországi jászok kultúrájában. *Forrás* (15) 1983/7. 67–71.
- ⁵² „Ha felmerül a kérdés, hogy Magyarország mely vidéke volt az, ahol tömegesen éltek a Jászságba történeti telepítés előtt, Pilis tágabb környékén kívül a Temes- és Al-Duna vidékére gondolhatunk” (Györfffy 1990. 315.)
- ⁵³ Selmecezi László: *A Négyszállási I. számú jász temető*. (BTM Műhely 4.) Budapest, 1992. (A továbbiakban: Selmecezi 1992. a) 15. A temető egyes keleties jellegű mellékletei, mint a kinzsál, vagy a csont és bronz tűtartók, szintén arra utalnak, hogy a Négyszálláson temetkezők elődei nem a Kárpát-medencében lakó népességhez kapcsolhatók, hanem a kaukázusi alánokhoz. (Selmecezi 1992. a. 84–94. Selmecezi László: *Régészeti – néprajzi tanulmányok a jászokról és a kunokról*. (Folklór és Etnográfia 64.) Debrecen 1992. (a továbbiakban: Selmecezi 1992. b. 204–208.)
- ⁵⁴ Györfffy III. 104.; Csánky Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. I–III., V. Budapest 1890–1913. (a továbbiakban: Csánky I–III.) I. 64.; Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I–II. Budapest, 1988. (A továbbiakban: Kiss I–II.) I. 653.
- ⁵⁵ Pusztamonostor Jász előtagú elnevezésére: Hampel József: Jász-monostori régiségek. *ArchÉrt* (23) 1896. 378–379.
- ⁵⁶ Garam Éva – Patay Pál – Soproni Sándor: Sarmatische Wallsystem im Karpatenbecken. *RégFüz II/23*. 1983. Mócsy András: *Pannonia a késő császárkorban*. Budapest, 1975. 100.
- ⁵⁷ Kiss I. 652.
- ⁵⁸ Györfffy 1990. 315.
- ⁵⁹ AUO XII. 692–693. Az oklevél megerősítette III. András: AUO XII. 705–706. Jászszentandrásról: Kiss I. 654.
- ⁶⁰ „ex parte Petri filiorum Koyl, deinde tendit per duas metas ex parte iobagionum Castris Heues”. (AUO XII, 692.)
- ⁶¹ Györfffy 1990. 313–314.; Györfffy III. 54., 69., 72., 97., 107., 119.; Bény: Csánki I. 58. Kerekegyháza: Csánki I. 668. Fodor 1942. 138. Györfffy földrajzi azonosításaival kapcsolatban több tévedésre hívta fel a figyelmet Takács Károly. Takács Károly: Néhány észrevétel Györfffy György Árpád-kori történeti földrajzának legújabb kötetéhez. *Aetas*, 1999/3. 123–131. Hajóhalom települést Györfffy „mezővárosként” említi. Az oppidum fogalmával kapcsolatban összefoglaló jelleggel: Ladányi Erzsébet: A városfogalom kutatásának módszertani kérdései. *TSz* (34) 1992. 271–283.
- ⁶² Erre utal például egy 1399-es határjárásról szóló oklevél, amely szerint az egri káptalan birtokába tartozik az Apátiszállás mellett fekvő Káptalanpüspöki. Gyárfás III. 116.
- ⁶³ Hatházy Gábor: A besenyő megtelepülés régészeti nyomai Fejér megyében. *Savaria* (22/3) 1992–1996. 223–248.
- ⁶⁴ Gyárfás III. 502
- ⁶⁵ Gyárfás III. 577–578.; CD X/6. 538.
- ⁶⁶ CD X/7. 462.
- ⁶⁷ Györfffy 1990. 313.
- ⁶⁸ CD VIII/3. 170.; Gyárfás III. 468–469. Az oklevelet már Fejér az 1326-os évhez kötötte; valószínűleg tőle ered Gyárfás tévedése, pedig munkájában megjegyezte, hogy Sándor neve más okmányban is előfordul, azonban úgy vélte, miszerint „ez a fentemlített Sándor nevű jász kapitánnyal egy személy-e ennek megállapítására történelmi bővebb adatunk nincsen”. Gyárfást vette alapul Szabó László, amikor az oklevelet az 1223–28 közötti időszakhoz kapcsolva azt összekötötte az 1323-as okirattal. Vö: Szabó László: *A jász etnikai csoport* I. Szolnok, 1979. (A továbbiakban: Szabó 1979) 29.
- ⁶⁹ Wertner Mór: Adalékok a XIV. századbéli magyar világi archontológiához. *TT* (8) 1907. 1–69., 161–198., 327–354. 66.; Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája*. 1301–1457. I. Budapest, 1996. (A továbbiakban: Engel 1996.) 200. Csalohlyi Péter fia Nagy János nem ispánja, csak alispánja Szolnok megyének, mert 1318 és 1426 között a megyét a mindenkori erdélyi vajda irányította. Szabó az oklevélben szereplő alispánt tévesen két személyre bontotta: „Az oklevélben Külső Szolnok ispánjának, János mesternek és Péter fiának, vagy helyettesüknek, Nagy Pálnak.” a szövegben szereplő: „magistro Johanni filio Petri” inscriptio nyomán. Nagy János szerepel még: *Anjoukori okmánytár*. I–VII. Szerk.: Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula. Budapest, 1878–1920. III. 13.
- ⁷⁰ Engel 1996. 7.
- ⁷¹ *A nagykallói Kállay-család levéltára*. I–II. Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai. (A Magyar Heraldikai és genealogiai társaság kiadványai 1–2.) Szerk.: Szentpétery Imre. Budapest, 1943. (A továbbiakban: Kállay 1943.) III. No. 478.
- ⁷² Kállay 1943. III. No. 480. Nagymartoni Pál országbírói tevékenységére lásd még: Bertényi Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Budapest, 1976.
- ⁷³ Gyárfás III. 466–467. Az oklevél név szerint megemlíti hét jászt is. A felsorolt jászok közül ketten keresztény nevet viselnek: György és testvére Miklós („Georgium et Nicolaum fratrem eiusdem item”).

míg a másik öt személy keleti eredetű nevet viselt: Chatharch, Zudak, Byk, Karachin, Chywach. A Zudak nevet Gombocz Zoltán azonosnak tartotta az 1323-as oklevél Zaduk névével, melyet az oszét suydäk – szent; az iráni suйда – szent, tiszta szóra vezetett vissza. Vö. Gombocz 1938. 82. A nevek egy részét Pálóczi Horváth András török eredetűnek tartotta. Lásd Pálóczi Horváth András: *Besenyők, kunok, jászok*. (Hereditas sorozat.) Budapest, 1989. 57–58.

⁷⁴ „...venit ad unam metam terram, que per Jazonas arata fuisset... ad tres metas terreas, quas similiter per Jazonas aratas fuisse affirmassent...” *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. III. Edidit Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii, 1924, 228–230.

⁷⁵ Bártfai Szabó László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Budapest, 1938. (A továbbiakban: Szabó 1938.) 15. Reg. 74.

⁷⁶ Szabó 1938. 441.

⁷⁷ AUO IX. 573–575.; *Magyarország régészeti topográfiája 7. Pest megye régészeti topográfiája XIII/2*. Dinnyés István – Kővári Klára – Lovag Zsuzsa – Tettamanti Sarolta – Topál Judit – Torma István: *A budai és szentendrei járás*. Szerk.: Gerewich László. Budapest, 1986. (A továbbiakban: MRT XIII/2.) 147.

⁷⁸ MRT XIII/2. 148.

⁷⁹ Kring Miklós: Kun és jász társadalomelemek a középkorban. Sz. (65.) 1932. 35–63.; 169–188. Kring elgondolását erősíteni látszik az az 1347-es oklevél, melyben Köncsőg átengedte kunjait Töttös számára, mivel itt nemezsátrak alatt lakó kunokról esik szó. (Jakubovich – Pais 1926. 171–172.) A régészeti megfigyelések azonban bizonyították, hogy ugyanúgy mint a 10–12. századi magyar falvakban, a kun szállásokon is megtalálható volt a nemezsátor, ami nem jelentette egyben az adott közösség nomád életmódját. Az állandó szállásokon megmaradtak a jurták nyomai, melyre példát is említ Selmeczi László: Selmeczi 1992.b. 115–134.

⁸⁰ Maksay Ferenc: *A magyar falu középkori településrendje*. Budapest, 1971, 57–58.; Györfly 1990. 291. Selmeczi László: Újabb szempont I. Lajos 1439. november 5.-én Gyulaféhevárott kelt oklevele értelmezéséhez. In *A szülőföld szolgálatában. Tanulmányok a 60 éves Fazekas Mihály tiszteletére* Szerk.: Bagi Gábor (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 49.) Szolnok, 1994, 63–73. Későbbi betelepítésre is van adatunk. Kont Miklós nádor 1365-ben Vidin várának elfoglalásakor a bolgárok oldalán harcoló jászokat szolgaként megkapja, és letelepítheti őket birtokaikra. Gyárfás III. 500–502.

⁸¹ „*Tytaus Janitore Domini regis, Comite de Pylizio ac Judice philisteorum*” (Gyárfás III. 486.) Gyárfás tévesen úgy vélte, hogy tisztségét „nem sok ideig viselte, mert már 1352-ben csak mint visegrádi várnagy jön elő.” (Gyárfás III. 92.) Töttös azonban 1353-ig viselte mind az ajtonállómesteri méltóságot, mind a visegrádi várnagyi címet. Vö. Engel 1996. 48.

⁸² A Zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk.: Nagy Iván – Nagy Imre – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukesics Pál. Budapest, 1872–1931. II. 438.

⁸³ Györfly III. 97.; 102–103.; Györfly 1990. 314.

⁸⁴ A jászok és a kunok az oklevelek alapján a királyi várjobbágyi jogálláshoz hasonló szabadsággal bírtak. Vö. Hatházy 1995. 226. 4.j. Bolla 1998. 151., 161–63., 175–85.; Zsoldos Attila: A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárást követő másfél évszázadban. *Aetas*, 1990/3. 5–4. Gerics József – Ladányi Erzsébet: A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban. LSz, (41) 1991/4. 3–31. A jászoknak és a kunoknak nem volt módjuk más birtokára eltávolozni, ahogy ezt jól mutatja a már idézett 1498-as dekretális 47. cikkelyének 1§-a is: „*Quare, ut hujusmodi dissensionis materia eradicetur, statum est: quod ex quo ex Comanis, et Philistaeis, ac Ruthenis ad bona nobilium nullus abire permittitur sic neque de caetero jobagiones nobilium, per officialis majestatis regiaie, vel dictos servilis conditionis homines, in medium ipsorum, causa commorandi abducantur.*” Törvénytar 620–622. Amikor például a 12 nemezsátor alatt lakó kun Töttös birtokára szökött Köncsőgtől, a Csertán nemzetség kun kapitányától, akkor előbb Töttös visszaadta a szökött kunokat, majd adományként elfogadta újra őket a kun vezetőtől, akiknek a megkötéseit az oklevél is rögzítette: „*Assumpimus etiam vt nullum Jus, seu dominium, super iamdictos Comanos*”. (Jakubovich – Pais 1926. 171–172.)

⁸⁵ Fodor 1942. 139. Jászboldogháza legkorábbi említése: Gyárfás III. 637–638.

⁸⁶ MRT. XIII/2. 146.; 148.

⁸⁷ A templomról okleveles adat nem maradt fenn. A templom romjaira utalt Vásárhelyi Géza, megemlítve, hogy Fürst Izrael annak köveiből építtetett majort. Vásárhelyi Géza: Lovas sírok Timnye vidékén. *ArchÉrt* (15.) 1895. 33–35. A Fürst tanya területén talált esontvázak is erre a területre valószínűsítik a templomot. MRT XIII/2. 146.

⁸⁸ Szabó 1938. 135. Reg. 202.

⁸⁹ Szabó 1938. 209. Reg. 818.

⁹⁰ Szabó 1938. 272–273. Reg. 1045.

⁹¹ Fekete Lajos: *Az esztergomi szandzsák 1570. évi összeírása*. Budapest, 1943, 74.

⁹² Kiss Ákos: *Timnye, Úny és Jászfalu közbirtokosságának és népének története a XVIII. században* (Pest Megyei Múzeumi Füzetek 5.) Budapest, 1971, 24.